

yararlı olabilirdi. “Sapkın iptilâlar”ın da benzer bir şekilde tarihsel bağlama oturtulması farklı bir resim ortaya çıkarabilir.

Son olarak metnin içinde küçük bir imlâ probleminden de söz edelim: Sultan Ebû Saîd’in Akkoyunlu Cihanşah’a karşı sefere çıkması, Cihanşah Karakoyunlu Konfederasyonu’ndan olduğu için, okuyanı şaşırıyor (s. 8). Her ne kadar bu sefer sonunda Sultan Ebû Saîd bir Akkoyunlu olan Uzun Hasan ile savaşmış ve kaybetmişse de seferin başında niyeti Karakoyunlular ve Akkoyunlular’ı kontrol altına almaktı. Dolayısıyla yazarın cümlesi bu haliyle lafzen problemlî, mâna olarak ise doğru bir hüküm olarak karşımıza çıkmakta ki yazara da “problem”in ancak böylesi yakışı.

Ertuğrul Ökten

(Yrd. Doç. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi)

Ahmed-i Câmî Nâme-kî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri

Abdulvahap Yıldız

İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013, 239 sayfa.

Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Orta Çağ Kürsüsü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Abdulvahap Yıldız tarafından kaleme alınan *Ahmed-i Câmî Nâme-kî: Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* kitabı, çalışmanın “Önsöz”ünde de belirtildiği üzere XII. asrın bu büyük sûfisi hakkında monografi türünden Türkçe’de yegâne akademik eserdir.

“Giriş” ve üç bölümden müteşekkil olan çalışmanın “Giriş”i, “Ahmed-i Câmî’nin Döneminde Sosyal ve Siyâsî Durum” başlığını taşımaktadır. Ahmed-i Câmî’nin yaşamış olduğu Horasan bölgesi hakkında coğrafi, tarihi ve siyâsî mâlûmat verilmekte ve bazı sûfilerle tasavvufî eserlerden bahsedilen “Giriş” kısmını takiben, “Birinci Bölüm”de, menkıbe ve kerametleriyle birlikte Ahmed-i Câmî’nin hayatı; “İkinci Bölüm”de eserleri, “Üçüncü Bölüm”de ise “Ahmed-i Câmî’nin Tasavvufî Düşüncesi” başlığı altında “Tasavvufî Şahsiyeti”, “Câmiyye Tarîkati” ve bazı tasavvufî kavramlar hakkındaki söz ve fikirleri ele alınmıştır.

Müellif “Önsöz”de, Türkiye’de Ahmed-i Câmî’nin hayatı ve eserleriyle alâkalı, Süleyman Uludağ’ın *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’ne (DİA) yazdığı madde (Câmî, Ahmed-i Nâme-kî) haricinde, akademik bir çalışma bulunmadığını söylemekte, böylece konu hakkında ilmî bir boşluğun

bulduğuna işaret ederek eserin yazılma sebebini zımmen beyan etmektedir (s. 10). Ayrıca İranlı araştırmacı Dr. Ali Fâzıl'ın Ahmed-i Câmî'nin hayatı ve eserlerini ele alan iki çalışmasından bahsetmekte, fakat kendisinin bu araştırmacıdan farklı olarak Ahmed-i Câmî'nin hayatı ve eserlerinin yanı sıra, "çoğunlukla" onun menkıbeleri, kerametleri ve tasavvuf düşüncesini ele alacağını belirtmektedir. Çalışmasının temel kaynakları olarak da müellif, Câmî'nin birkaç eserini, Ali Fâzıl'ın Câmî ile alakalı iki eserini ve *Makâmât-ı Jendepîl* isimli Câmî'nin menkıbelerini derleyen bir eseri zikretmektedir (s. 10-11). Gerçekten de eser boyunca, bu zikredilen kaynaklardan ve bilhassa Ali Fâzıl'ın iki araştırmasından hayli istifade edildiği görülmektedir.

"Giriş" bölümünde, 440-536 (1048-1141) yılları arasında Horasan'da yaşamış olan "Ahmed-i Câmî'nin Döneminde Sosyal ve Siyâsî Durum" başlığı altında Horasan hakkında coğrafi bazı bilgilerden sonra, son Sâsânî imparatorunun 31 (651) yılında öldürülmesiyle başlayan tarihî ve siyâsî hadiselerle yer verilmektedir. Yaklaşık dört asırlık bir zaman dilimini ihtiva eden bu özet, Sultan Sencer'in 1097 yılında Horasan hâkimi olarak başa geçmesiyle bütün karışıklıkların yerini huzur ve refaha bıraktığı ve Horasan'ın yeniden mâmur hale getirildiği bilgisiyle sona ermektedir (s. 13-18).

Câmî'nin ömrünün büyük bölümünün geçtiği Sencer dönemi (1097-1118 Horasan hâkimi, 1118-1157 Selçuklu sultanı) hakkında diğer dönemlere nazaran daha fazla bilgi olmasına rağmen, aktarılan bilgilerin, okurun zihninde o dönemin berrak bir resminin oluşmasını sağlamaya yetecek şekilde olmadığı görülmektedir. Ayrıca Sencer döneminin bir refah ve huzur dönemi olduğu yolunda mâlûmat verilmesine rağmen, zikredilen tarihî özetten sonra "görüldüğü gibi Câmî'nin yaşadığı 6. (12.) yüzyıl, siyâsî ve sosyal açıdan İran'ın en karışık ve sıkıntılı dönemidir" (s. 18) şeklinde bir hüküm çıkarılmaktadır.

Bu hükmü müteakiben, zikredilen dönemin İran tasavvufunun en parlak dönemi olduğu söylenerek Horasan ve civar bölgelerde yaşadığı bilinen bazı sûfilerin ve eserlerin isimleri zikredilmektedir. Burada yer alan, Fazlurrahman'ın *İslâm* isimli kitabının kaynak gösterildiği "Sûfilerin bir kısmının Kur'an ve Sünnet çizgisi dışına çıkarak bid'atlarla amel ettikleri, Şii ve Bâtınî kimi inançları tasavvufa soktukları bilinmektedir." ifadesi üslûp açısından dikkat çekmektedir. Bir tasavvuf akademisyeni olmayan Fazlurrahman'ın bu üslûbu kullanması anlaşılabilir bir durum ise de bu üslûbun, çalışmasından tasavvufa oldukça müspet baktığı anlaşılan yazar tarafından tenkit edilerek düzeltilmesi gerekirdi. Bu tashih, eserin değerini arttıran ve okurun zihninde eser ve müellifinin mevkiini sağlamlaştıran âmillerden olurdu. Zira bu sözlerde, temel olarak iki problem göze çarpmaktadır: Birincisi; Kur'an ve Sünnet dışına çıkan ve Şii ve Bâtınî kimi inançları tasavvufa sokan kimseler

için “sûfi”, ikincisi ise Şîî ve Bâtînî inançların “sokulmasıyla” aslî hüviyetinden uzaklaştırılmış bir irfan için “tasavvuf” kelimesinin kullanılmasıdır.

Açıkça bilinmektedir ki, aynı etimolojik kökten gelen “sûfi” ve “tasavvuf” kelimeleri, son dinin zuhurundan sonra bu din çerçevesinde mâna kazanmış ve bu din merkezli bir irfanın ismi ile o irfana mensup olan kimseyi ifade etmek için kullanılmış iki ıstihattır. Dolayısıyla ne Kur’an ve Sünnet dışına çıkan ve Şîî-Bâtînî kimi inançları tasavvufa “sokan” kimseler için “sûfi” ne de içine Şîî ve Bâtînî inançların sokulduğu bir irfan için “tasavvuf” kelimelerini kullanmak doğrudur. Zaruret halinde ise bunlar mutlak olarak değil, “sûfi olduğunu iddia eden kimseler” örneğindeki gibi mukayyed şekilde kullanılmalıdır.

“Giriş” bölümünün neticesi sayılabilecek paragrafa, “Görülüyor ki” diye başlanarak baştan itibaren mezkûr başlık altında nakledilen mâlûmata istinaden Ahmed-i Câmî’nin yaşadığı dönemde Horasan’da meşhur sûfilere yetiştiği ve tasavvufun ana kaynaklarının bu dönem ve coğrafyada kaleme alındığı söylenmektedir. Bu sözlerin ardından “tasavvufun 6. (12.) yüzyılda hızlı bir şekilde” yayıldığı ve bu yayılmayla birlikte sûfi geçinen kimi insanların, sûfilere arasına girerek halkın ve devlet ricâlinin sûfilere gösterdiği alâkadan istifade edip “tasavvufa bid’at ve hurâfeler kattıklarının” kaynaklarda belirtildiği gibi bir iddia dile getirilmekte; fakat böyle bir iddia ile alâkalı herhangi bir kaynak zikredilmemektedir (s. 21-22).

Kitabın “Birinci Bölüm”ü, “Ahmed-i Câmî’nin Hayatı” başlığını taşır. Câmî’nin hayatının, isabetli alt başlıklar kullanılarak düzenli bir şekilde ele alındığı ve Câmî’nin bazı çocukları ve torunları ile türbesi/külliyesi hakkında bilgilerin verildiği bu bölümün referanslarını daha ziyade Ali Fâzıl’ın çalışmaları ile *DİA*’daki madde oluşturmaktadır.

İlk bölümün son kısmı, Câmî’nin menkıbe ve kerametlerine ayrılmıştır. Burada evvelâ Ahmed-i Câmî’nin keramet anlayışı ele alınmakta ve ona göre beşi evliyanın, beşi de “bigâne”lerin olmak üzere, on çeşit keramet olduğu; eserlerinden istifade ile tatmin edici bir şekilde anlatılmaktadır (s. 62-68). Bu cümleden olarak Câmî’nin nazarında evliyanın kerameti; kerâmet-i fazl, kerâmet-i kesbî, kerâmet-i gurur, kerâmet-i mükâfatî ve kerâmet-i hakikî (s. 62-63); bigânelerin kerameti ise mecazi keramet, kerâmet-i mükâfatî, kerâmet-i şeytanî, kerâmet-i dalâletî ve kerâmet-i vehmî gibi kısımlara ayrılmaktadır (s. 65-66).

Bu faydalı ve bilgilendirici girişten sonra, dokuzu *Makâmât-ı Jendepîl* isimli eserden ve ikisi de Türkçe popüler bir internet sitesinden olmak üzere, Câmî’ye ait on bir keramet ve menkıbeye yer verilmekte, böylece eserin “Önsöz”ünde verilmiş olan vaad yerine getirilmiş olmaktadır.

Eserde dikkat çeken kaynak kullanımı usulünün farklılığının yanı sıra nakledilen bazı tarihî hadiseler arasında var olan ve muhtemelen müellifin dikkatinden kaçan bazı tutarsızlıklar da göze çarpmaktadır. Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın, hırkasını Ahmed-i Câmî'ye vasiyet etmesi ve Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın oğlunun bu hırkayı Câmî'ye vermesi hadisesi bu duruma misal olarak verilebilir. Hadise şöyledir: Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr, kendisine Hz. Ebû Bekir'den intikal eden hırkayı oğluna emanet ederek vefatından birkaç sene sonra, zikrettiği vasıfları haiz olup kendisini ziyarete gelecek olan gence bunu teslim etmesini vasiyet eder. Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın vefatından birkaç sene sonra oğlu rüyada babasının telâşla bir yere doğru gitmekte olduğunu görür. Nereye gittiğini sorunca, “Kutbü'l-evliyâ geliyor, onu karşılayalım” cevabını alır. Ertesi gün Ahmed-i Câmî hankaha gelir. Babasının tarifi üzerine onu tanıyarak emaneti ona teslim eder (s. 34).

Bu hadisede geçen şahısların doğum ve vefat tarihleri birlikte düşünüldüğünde, rivayette bir problem olduğu anlaşılmaktadır. Zira eserde 440 (1048) yılında doğduğu söylenen Câmî, Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın vefat ettiği 440 (1048) senesinde henüz bir yaşında dahi değildir. Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın vefatından birkaç sene sonra onun, kendisi için bırakılan emaneti almak üzere Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın oğlunun yanına gidecek yaşta olamayacaktır. Ahmed-i Câmî'nin 462 (1070) senesinde yirmi iki yaşında tövbekâr olduğu ve bunu müteakiben de yıllarca uzlet hayatında kaldığı (s. 30-31) düşünülürse, bu hadisenin zikredildiği şekilde olamayacağı daha da tebarüz etmektedir.

Bunun gibi dikkatten kaçan hususlara bir örnek de s. 59'daki 107 numaralı dipnotta Çiştîyye tarikatı ile ilgili iktibastır. Bu dipnotta, Halvetiyye'nin Rûşeniyye kolunun Edhemiyye şubesinden ayrılmış olduğu söylenen Çiştîyye tarikatının kurucusu olarak milâdî 1142 yılında vefat eden Ebû Ahmed Abdâlî Çiştî gösterilmektedir. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki, Çiştîyye'nin kurucusu bu zat değildir. Ayrıca Çiştîyye'nin Halvetiyye ile zikredilen şekilde bir alâkasının olması tarihen de mümkün değildir. Zira Halvetiyye'nin kurucusu Ömer el-Halvetî'nin vefat yılı 800 (1397) olduğundan, 1142'de vefat eden bir şahsın, tarihen 1397'de vefat etmiş bir kimsenin kurduğu tarikatın bir kolunun şubesinden ayrılmış bir diğer kolun kurucusunun olamayacağı açıktır.

Bu kısımda göze çarpan bir diğer durum ise “Horasan Ekolü ve Ahmed-i Câmî” başlığı altında ele alınan mesele ve bunun ele alınış tarzı ile kullanılan kaynaklardır. Bu başlık altındaki üç sayfa boyunca Câmî'den sadece birkaç cümle ile bahsedilmekte ve Ahmed-i Câmî'nin, “Ömrünün tamamını Kalenderilik'in merkezi olan Horasan bölgesinde geçirdiği için bu akımdan etkilenmiş” olduğu söylenmektedir. Bu iddiaya, Câmî'nin *Divân*'ında bulunan birkaç şiirin işaret ettiği söylenmekte; fakat bu şiirler zikredilmemektedir

(s. 57). Bu şiirlerden biri ancak s. 127-128’de nakledilmektedir. Bu durum ise Kalenderîlik’ten etkilenmiş olduğu iddiasının nispeten müphem kalmasına sebep olmaktadır. Halbuki böyle bir tesir varsa, bunun delilleriyle birlikte daha açık bir şekilde ortaya konması, meselenin anlaşılması ve okurun zihninde konuya dair soru işareti kalmaması açısından daha uygun gözükmektedir.

“Kitap ve Sünnet’e dayanan, şeriat ve hakikati birleştiren Sünnî tasavvuf fikrini benimsemiş” olan, hatta “Ehl-i sünnet ve’l-cemaat’ta bir eksiklik olursa kişi dalâlete düşer” diyerek eserlerinde Ehl-i sünnet’i özel olarak vurgulayan Ahmed-i Câmî’nin (s. 120), “tasavvuf zihniyetinden yaşayış tarzına, kılık kıyafetinden ilmî kaidelere bakış açısına kadar her şeyi ile içinde yaşadığı siyâsi ve içtimâî düzeni dışlayan, eski İnan kültürünün kalıntılarını oldukça canlı bir şekilde barındıran” Kalenderîlik’ten etkilenmiş olduğu, onları övdüğü, hatta kalender olmak istediği (s. 57) iddiası, teferruatlı bir şekilde incelenmeye muhtaçtır. Ayrıca, Câmî’den yirmi üç yıl sonra doğmuş ve daha çok Şam ve Mısır civarlarında yaşamış olan bir kimse tarafından kurulduğu söylenen Kalenderîlik’in (s. 111), hayatının tamamını Horasan’da geçirmiş olan Câmî’yi nasıl olup da tesir altında bıraktığının ve “kalender-meşrep” olmakla “Kalenderî” olmak arasında bir fark olup olmadığının da burada daha tatmin edici bir tarzda izah edilmesi, anlatılanların daha kusursuz bir şekilde anlaşılmasını sağlamak açısından bir gerekliliktir. Bu husustaki sınırlı izahların bir kısmı ancak s. 129’da gelmektedir. Ancak bu izahtan evvel de Ebû Saîd-i Ebü’l-Hayr’ın hırkasını Câmî’ye vasiyet etmesinin Câmî’nin kalender-meşrep olduğunu ortaya koyduğu, muasır bir eserden nakledilmekte; fakat bu delâletin nasıl olduğuna açık bir şekilde temas edilmemektedir (s. 126). Ayrıca, Kalenderîlik’e mensup bulunanlara “kalender” veya “Kalenderî” dendiği rivayet edilse de (s. 126) birkaç sayfa sonra bu ikisinin bazan aynı bazan farklı mânalara geldiği ve ilkinin bu zümreye mensubiyeti bulunmayan kalender-meşrep kimseler için kullanıldığı öne sürülmektedir (s. 129). Buradaki terminolojik ihtilâflar, meselenin berrak bir şekilde anlaşılmasına engel olmaktadır. Bu gibi ihtilâfların giderilerek meselenin daha açık bir şekilde izah edilmesinin, sahasında ilk olan bu eserin maksadını tam olarak hâsıl etmesine yardımcı olacağı muhakkaktır.

Eserin “İkinci Bölüm”ü, Ahmed-i Câmî’nin eserlerinin tanıtımına ayrılmıştır. Bu kısımda evvelâ Câmî’nin eserleri, eserlerin konusu ve üslûbu hakkında genel bilgiler verilmekte ve Câmî’nin; *Ünsüt-tâibîn*, *Miftâhu’n-necât*, *Risâle-i Semerkandiyye*, *Sirâcü’s-sâirîn*, *Ravzatü’l-müznibîn*, *Bihâru’l-hakika*, *Künûzü’l-hikme*, *Dîvân*, *Kalendernâme* isimli eserlerinin bulunduğu, fakat kaynaklarda adı geçen *Fütûhu’l-kulûb*, *İ’tikâdnâme*, *Muhabbetnâme*, *Zühdiyyât*, *Sûz u Güdâz* ve *es-Sırrü’l-meknûn ve’l-ikdû’l-manzûm fi’t-tılsımât* adlı eserlerinin ise günümüze ulaşmadığı zikredilmektedir (s. 83-86). Ardından, yukarıdaki

sıralamaya göre ilk sekiz eser, bab başlıkları da verilerek tanıtılmaktadır. Bu eserlerden bazılarının tanıtımında eserlerin kendileri kullanılırken, bazılarında Ali Fâzıl'ın araştırmalarından fazlaca istifade edildiği göze çarpmaktadır.

Bu bölümde dikkat çeken bir başka husus da şudur: *Miftâhu'n-necât* isimli eser tanıtılırken eserin 522 (1128) yılında kaleme alındığı ve müellifin daha önceki kitaplarının isimlerini bu eserin “Önsöz”ünde zikrettiği nakledilmektedir. Adı zikredilen eserler arasında *Künûzü'l-hikme* de vardır (s. 93). Ancak bu eserin –Ali Fâzıl'dan nakledilerek yapılan– tanıtımında onun 533'te (1138), yani *Miftâhu'n-necât*'tan yaklaşık on sene sonra kaleme alındığı söylenmektedir. Eserde bu iki bilgi arasında herhangi bir telif gayreti görülmemekte ve bu tarihî çelişki, mezkûr eserin kaleme alındığı tarih hususunda zihinlerde soru işaretiye sebep olmaktadır.

“Üçüncü Bölüm”de Ahmed-i Câmî'nin tasavvufi düşüncesi ele alınmakta ve onun Sünnî, vahdet-i vücûd düşüncesine yakınlık duyan, kalender-meşrep ve melâmî-meşrep bir sûfi olduğu anlatılmaktadır. Ahmed-i Câmî'ye isnat edilen Câmîyye tarikatı da bu kısımda sadece bir muasır çalışma ile bir ansiklopedi maddesine istinaden ele alınmakta, bu tarikatın sapkın bir tarikat olduğu ve Câmî ile herhangi bir alâkasının bulunmadığı söylenmektedir (s. 129-130). Sonrasında ise “Câmî'nin Tasavvufî Kavramlara Bakışı” anlatılmaktadır. Burada ele alınan ıstılahlar öncelikle “Ahlâkî Kavramlar” ve “Mârifet ve Bilgi Kavramları” şeklinde iki başlığa ayrılmakta ve tasavvufi eserlerden hareketle bu ıstılahların tanımları verilmekte, sonra da Câmî'nin ıstılahlar hakkında fikirleri nakledilmektedir. Tasavvufî ıstılahların tariflerini bu şekilde bir arada görme imkânı sağlaması, bu bölümü başarılı kılan sebeplerden biridir. Diğerlerine nispetle bu bölüm, -müellifin de “Önsöz”de yazdığı gibi- kitabın orijinal kısmı olup Câmî'nin burada yer alan mefhumlar hakkındaki sözleri tatmin edici bir şekilde nakledilmiştir. Bu ıstılahlar arasında tövbe, zühd, sabır, rıza, semâ, şükür, ihlâs, tâlib, mürşid, kalp, vecd, aşk, şeriat ve hakikat gibileri zikredilebilir.

Netice olarak şu söylenebilir ki, her ne kadar birtakım problemler barındırmaktaysa da Abdulvahap Yıldız'ın kitabı, sahasında ilk olması açısından önemlidir. Çağdaş eserlerden çokça istifade edilmesi okuyucuya, Câmî literatürü ve muhtevası hakkında geniş bilgi sunmaktadır. Biyografi türü akademik eserler arasında “maksadını hâsil etmiş” örneklerden sayılabilecek bir akademik disipline tam olarak sahip olmasa da eser, dikkatten kaçmış noktaların ve hataların giderilmesi ile çok daha yeterli bir hale gelecek ve kendisinden sonra yapılacak çalışmalar için daha faydalı olacaktır.

Abdurrahman Acer

(Araştırma Görevlisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)